

การพัฒนาเทคโนโลยีกับแนวคิดทางพุทธศาสตร์

Technology Development and Buddhist Conceptual Approach

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์¹

Chamnong Adivadhanasit

ABSTRACT

Technology is the combination of techniques employed by a people for the purpose of creating a material instrument for living and of improving a social system. It is noticeable that a technological development in modern society has yielded a great impact upon society in which a certain development has contributed, and another has been harmful, to society at large.

Analysed in terms of being a technique employed for the purpose of improving a social relationship, Buddhist principles could be regarded as an abstract technology that can be employed for cultivation of morality, a highest interest to mankind. Moreover, a special feature of Buddhist technology is its capacity to integrate and socialize a fully mature and desirable member of society in which Buddhism offers a fundamental teaching for socializing an individual and encouraging him to follow and comply himself with a social code and order such as the principles of knowing the cause, knowing the meaning, knowing oneself, knowing the proper time, knowing the assembly and knowing the different individuals. Apart from these, Buddhist principles for developing a good member of society may be seen in its emphasis upon development in all dimensions, namely, bodily or physical development, moral development, social or emotional development and intellectual development.

Nevertheless, technological development in modern period has been yielding a great impact upon the institution of Buddhism as discernible in the changing value judgement, upheld by the individual follower in the matters of morality, objects, personnels and ceremonies as appeared in Buddhism's teachings and institution. And it appears that there is a tendency for certain individuals to interpret the Buddhist moral principle in complying with a worldly preference to seems a truly supermundane value. This tendency seems to create more and more social problems difficult to solve in line of a worldly value.

บทคัดย่อ

เทคโนโลยีคือวิธีการที่นำมาใช้ในการสร้างเครื่องมือที่เป็นวัตถุ และเป็นการปรับปรุงสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นระเบียบ เป็นที่น่าสังเกตว่าความเจริญทางเทคโนโลยีในสังคมปัจจุบันได้มีผลกระทบต่อสังคมหลายอย่าง ซึ่งบางอย่างเป็นประโยชน์และบางอย่างก็เป็นโทษต่อสังคม

วิเคราะห์ในแง่วิธีการที่นำมาใช้ในการปรับปรุงสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้า พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่สามารถถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีทางนามธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์ นอกจากนี้

1 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Dept. of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart Univ.

ลักษณะพิเศษของเทคโนโลยีทางพุทธศาสนาก็คือการช่วยสร้างคนให้เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์และนำปรารถนาของสังคมโดยพุทธศาสนาได้เสนอคำสอนที่เป็นพื้นฐานสำหรับการฝึกอบรมบุคคลให้ปฏิบัติตามครรลองคลองธรรมของสังคม เช่น การรู้จักสิ่งที่เป็นจริง รู้จักจุดมุ่งหมายของสิ่งที่ต้องการ รู้จักตนเอง รู้จักความพอดี รู้จักกาลเทศะ รู้จักชุมชน และรู้จักสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้พุทธศาสนายังบรรจุคำสอนเพื่อการพัฒนาสมาชิกที่ดีอีกด้วย เช่นการพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาอารมณ์สังคม และพัฒนาปัญญา

อย่างไรก็ดีการพัฒนาเทคโนโลยีในยุคปัจจุบันได้ส่งผลกระทบต่อสถาบันพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น ทางด้านศีลธรรม ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนวัตถุ และด้านศาสนพิธี โดยมีแนวโน้มที่ว่าบุคคลบางคนได้ตีค่าคุณธรรมตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาไปในทางโลกนิยมมากกว่าในทางสังคมนิยม ซึ่งแนวโน้มดังกล่าวจะเป็นการสร้างปัญหาให้แก่สังคมมากยิ่งขึ้น ซึ่งยากที่จะแก้ได้ด้วยวิธีการแบบโลกนิยม

บทนำ

ในสังคมปัจจุบัน ความเจริญทางเทคโนโลยีได้มีผลกระทบต่อชีวิตของบุคคลในแทบทุกด้าน ความเจริญบางส่วนเป็นไปในด้านส่งเสริมการเป็นอยู่ของบุคคลให้ดีขึ้น แต่บางอย่างก็เป็นไปในด้านการทำลายคุณค่าของชีวิตบุคคลให้ตกต่ำลง

เป็นที่ยอมรับกันว่ายี่ความเจริญทางเทคโนโลยีมีมากเท่าไรคุณภาพชีวิตของบุคคลในทางคุณธรรมก็ยิ่งตกต่ำลงมากขึ้นเพียงนั้นสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็อาจจะเนื่องมาจากการเน้นหรือให้ความสำคัญต่อเทคโนโลยีมากเกินไปจนลืมนึกถึงบุคคลซึ่งเป็นทั้งผู้ใช้และได้รับผลจากการใช้เทคโนโลยี

แต่ความเจริญทางเทคโนโลยีก็ได้ช่วยแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนและความยากลำบากของมนุษยชาติหลายอย่าง ซึ่งช่วยให้มนุษย์มีการอยู่ดีกินดีและมีความสุขสบายในชีวิตมากขึ้น

อย่างไรก็ดี เทคโนโลยีในตัวของตัวเอง มีความเป็นกลาง คือไม่ดีและไม่ชั่ว การดีหรือไม่ดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและผลที่เกิดจากการใช้เทคโนโลยีนั้น ๆ ในปัจจุบันได้มีการใช้เทคโนโลยีอย่างแพร่หลายเช่น ในด้านการทหาร การปกครอง การศึกษา การพัฒนาเศรษฐกิจ การนันทนาการ และในทางศาสนา ซึ่งเทคโนโลยีที่นำมาใช้ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของนวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ทางวัตถุ ซึ่งสามารถมองเห็นชัดเจนและเป็นรูปธรรม

แต่เทคโนโลยีทางนามธรรมหรือแนวคิดที่เหมาะสมต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลออกมาช่วยให้มีการปฏิบัติอย่างถูกต้องนั้น มักจะไม่ค่อยพิจารณาถึง ถึงแม้จะมีการพูดกันบ้างก็มักจะเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมทางด้านอื่น แต่ในทางศาสนาไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงมากนัก ถึงแม้บ้างก็เป็นส่วนน้อย

ดังนั้นบทความบทนี้ จึงมุ่งที่จะชี้ให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการพัฒนาเทคโนโลยีหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง บทความนี้มุ่งที่จะเสนอถึงขอบข่ายคำสอนของพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการพัฒนาเทคโนโลยีและการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับเทคโนโลยีในพุทธศาสนา

เทคโนโลยีเป็นมวลิวิธีการที่บุคคลใช้ในเวลาหนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Fairchild, 1970 หน้า 317) ในความหมายที่กว้างออกไป คำว่าเทคโนโลยีรวมเอาส่วนประกอบแห่งการจัดระเบียบสังคมเช่น การร่วมมือกัน การแบ่งงาน และการจัดการเป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524 หน้า 394)

จากความหมายนี้เทคโนโลยี ถือว่าเป็นวิธีการ หรือเทคนิค ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างเครื่องมือต่าง ๆ ที่เป็นวัตถุ เช่น สิ่งประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ โดยทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตที่เหมาะสม สะดวกสบายยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ เทคโนโลยีถือว่าเป็นวิธีการที่นำมาใช้ในการปรับปรุงสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าและเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น หลักการความร่วมมือกัน การรู้จักแบ่งงานกันทำตามความสามารถ รวมทั้งหลักการพัฒนาและการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคม

พุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่เสนอวิธีการหรือที่เรียกว่าคำสั่งสอนเพื่อให้บุคคลดำรงชีวิตอยู่อย่างเหมาะสมในสังคม เพราะฉะนั้นเทคโนโลยีในพุทธศาสนาก็คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง ซึ่งมีความคั่นและลุ่มลึกอยู่หลายระดับ สุดแท้แต่ผู้ปฏิบัติจะนำไปใช้เพื่อให้เหมาะสมกับจุดมุ่งหมายของตน

ตามปกติคำว่าเทคโนโลยีมักจะมาควบคู่กับคำว่าวิทยาศาสตร์อยู่เสมอ แต่คำว่าวิทยาศาสตร์นั้นหมายถึงความรู้ที่ได้มาจากวิธีการที่มีเหตุผล และมีขั้นตอนที่สามารถนำไปพิสูจน์ทดลองได้ เพราะฉะนั้นการประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย จึงเป็นเรื่องของเทคโนโลยี

พุทธศาสนาได้เสนอวิธีการประยุกต์เอาความรู้มาใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ไว้หลายระดับ ทั้งในระดับโลกีย์และโลกุตระ ซึ่งทั้งสองระดับนี้สามารถแบ่งย่อยออกเป็นระดับต่าง ๆ ต่อไปได้อีก

สำหรับการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเทคโนโลยีในพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับข้อแบ่งการเสนอเป็น 2 รูปแบบ คือ การเสนอในรูปแบบวิเคราะห์พุทธประวัติ กับการวิเคราะห์หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า : นักประดิษฐ์นวัตกรรมยุคแรก

การศึกษาประวัติพระพุทธเจ้าทำให้ทราบข้อเท็จจริงหลายอย่างว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นนักประดิษฐ์คิดค้นแนวทางใหม่ ๆ สำหรับมนุษยชาติ สิ่งที่พระองค์ทรงคิดค้นขึ้นมาก็คือหลักคำสอนซึ่งมนุษยชาติสามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหของตนในระดับต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

จริงอยู่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงเป็นนักเทคโนโลยีซึ่งเชี่ยวชาญในการประดิษฐ์วัตถุเครื่องจักรกลต่าง ๆ แต่พระองค์ทรงเป็นนักเทคโนโลยีที่ชำนาญในการฝึกอบรมคน หรือการสร้างคนที่ดีมีคุณภาพ

เป็นที่ยอมรับกันว่า ในบรรดาเทคโนโลยีที่ใช้ในการสร้างสิ่งต่าง ๆ นั้น เทคโนโลยีที่ใช้ในการสร้างคนให้เป็นคนที่ดีมีความสมบูรณ์แบบเป็นที่ปรารถนาของสังคม เป็นสิ่งที่ยากที่สุดและมีการเปลี่ยนแปลงได้เร็วที่สุด เพราะธรรมชาติของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงเร็วยากต่อการทำนายผล

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีความสามารถเป็นพิเศษ คือทรงคิดริเริ่มวิธีการซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ทันสมัยอยู่ตลอดเวลา และบุคคลไม่ว่าจะอยู่ในยุคใดสมัยใดไม่ว่าในอดีตที่ผ่านมาหรือในปัจจุบันที่กำลังดำเนินไปอยู่ ซึ่งได้รับเอาวิธีการหรือเทคโนโลยีของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการฝึกอบรมตนเองย่อมจะได้รับผลที่พึงปรารถนาอย่างเป็นที่น่าพอใจ

กล่าวโดยพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักทดลองสิ่งใหม่ ๆ ไม่ทรงเชื่อสิ่งเก่า ๆ อย่างง่าย ๆ โดยปราศจากการทดลองให้เห็นจริงด้วยพระองค์เอง เช่น พระองค์ทรงทรมานร่างกายของพระองค์เพื่อแสวงหาสัจธรรมตามวิธีการที่คนในยุคนั้นเชื่อกัน และพระองค์ก็ทรงเห็นว่าวิธีการนี้ไม่ใช่เป็นวิธีการที่ถูกต้อง เพราะไม่ได้ช่วยให้พระองค์ทรงบรรลุถึงสัจธรรมแต่อย่างใด จนในที่สุดพระองค์ก็ทรงค้นพบวิธีการที่เหมาะสมคือทางสายกลาง ซึ่งได้ช่วยให้พระองค์ทรงค้นพบกับสัจธรรมที่ต้องการ

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังได้ชื่อว่าเป็นนักปฏิวัติสังคมหรือนักเทคโนโลยีทางสังคมคือทรงสร้างสังคมขึ้นมาใหม่โดยปรากฏในรูปของพุทธบริษัททั้ง 4 อัน ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งรวมกันเรียกว่า สังคมพุทธ เป็นสังคมของบุคคลที่มีอิสระเสรีภาพทางความคิด ไม่ตกเป็นทาสของสังคมแบบเก่าที่จำกัดเสรีภาพของบุคคล (สังคมแบบวาระของศาสนาพราหมณ์) พระองค์ทรงรับบุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกชั้น ทุกอาชีพ และทุกชุมชนเข้ามาเป็นสมาชิกในสังคมของพระองค์ พระองค์ทรงตรัสว่าไม่มีใครสูงส่งกว่าใครโดยชาติกำเนิดหรือโดยตระกูล แต่บุคคลจะสูงส่งกว่ากันและกันก็โดยอาศัยการกระทำเท่านั้น (ส.ส. 15/246/660)

ประการสุดท้ายที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งก็คือพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักสอน นักวิจัยซึ่งเสนอแนะวิธีการในการสั่งสอนบุคคลให้เหมาะสมกับจริตของบุคคลนั้น ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไป

คำสอนของพุทธศาสนา : เทคโนโลยีทางนามธรรมในระดับต่าง ๆ

พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่กว้างขวางซึ่งครอบคลุมชีวิตทุกรูปแบบ และกล่าวโดยลักษณะกว้าง ๆ คำสอนของพุทธศาสนามี 2 ระดับ คือ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ

คำสอนระดับโลกียะคือคำสอนสำหรับการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุขเช่นคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวระหว่างคนในสังคม คนกับชีวิต คนกับคน และความเป็นคนที่ดีหรือสมาชิกที่สมบูรณ์แบบในสังคม

คำสอนในระดับโลกุตระคือคำสอนที่เสนอสำหรับคนที่ต้องการจะล่วงพ้นจากสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด รวมทั้งคำสอนที่ชี้ให้เห็นสิ่งที่เป็นจริงตามธรรมชาติที่เป็นจริง

อย่างไรก็ดีในที่นี้หลักการทางพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตในสังคมจะนำมาเสนอเป็นการพิเศษ เพื่อที่จะได้ทราบว่าพุทธศาสนามีหลักการหรือเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาสมาชิกที่ดีในสังคมได้อย่างไรบ้าง

ก. หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานสำหรับการเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของสังคม

สมาชิกที่สมบูรณ์แบบย่อมนัดได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีและมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ (พระราชวรณีย์, 2523 หน้า 1) มีหลักธรรมบางประการที่ช่วยให้สมาชิกเป็นผู้มีคุณสมบัติที่ดีและพึงปรารถนา ดังนี้

1. การรู้จักสิ่งที่เป็นจริงหรือสิ่งต้องการ

วิธีการข้อแรกนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะว่าการทำอะไรก็ตาม ถ้าไม่รู้ว่าทำอะไรแล้วก็เป็น การยากที่จะดำเนินต่อไป และสิ่งที่ต้องการจะต้องมีความแจ่มชัด นอกจากนี้ผู้ประยุกต์ใช้จะต้องรู้จักหลักการ และกฎเกณฑ์ของสิ่งที่เขาประสงค์ (อัมมัญญา) จะต้องมีความรู้ความเข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติ ตามเหตุผล เช่น รู้ว่า ตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็น หลักการจะต้องทำอะไร อย่างไรจึงจะเป็นมรรคาให้บรรลุถึงผลสำเร็จ และยิ่งไปกว่านั้นก็มีความรู้เท่าทัน กฎ ธรรมดา หรือหลักความจริงของสิ่งที่เราต้องการ ซึ่งช่วยทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้อย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็น อิสระ จนถึงขั้นไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้นในที่สุด

2. การรู้จักจุดมุ่งหมายและรู้จักผลของสิ่งที่เราต้องการ

ข้อนี้ก็คือการรู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่เราจะต้องปฏิบัติ มีความเข้าใจวัตถุประสงค์ของสิ่งที่เราต้องการคือรู้ว่าสิ่งที่เราต้องการนั้นมีความมุ่งหมายอย่างไร (อรรถัญญา) และเมื่อทำ ไปแล้วจะให้ผลเป็นอย่างไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสีย เป็นต้น

3. การรู้จักตนเอง

ข้อนี้หมายถึงว่าผู้ประยุกต์ใช้หลักการใด ๆ ก็ตาม ต้องรู้ตามความเป็นจริงว่าตัวเรานั้นเป็นใคร (อรรถัญญา) มีเพศอะไร มีกำลัง ความรู้ ความถนัด และความสามารถ เพียงใด มีคุณธรรมขนาดใด เพื่อรู้ตัวเอง เช่นนี้แล้วก็สามารถประพฤติปฏิบัติตามให้เหมาะสมกับภาวะของตนเองพร้อมกับสามารถปรับปรุงส่งเสริมแก้ไข ส่วนต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับวิธีการที่จะบรรลุถึงสิ่งที่ต้องการนั้น ในที่สุดก็สามารถจะเจริญก้าวหน้าต่อไปได้

4. การรู้จักความพอดี

การรู้จักความพอดีคือรู้จักประมาณในด้านต่าง ๆ เช่น การพูด การดำเนินการตลอดจนค่าใช้จ่ายที่พึงมีในกิจกรรมที่ตนกำลังดำเนินการ เพื่อไม่ให้ค่าใช้จ่ายมากเกินไป (มัตตัญญา)

5. การรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม

ข้อนี้หมายถึงว่า ผู้ประยุกต์ใช้ต้องรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม รวมทั้งระยะเวลาที่พึงใช้ในการ ประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่นรู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร เพื่อจะทำให้ตรงเวลา และเป็นเวลา (กาลัญญา)

รวมทั้งให้ทันเวลา การรู้จักเวลาอันเหมาะสมนี้ช่วยในการวางแผนงานได้เป็นอย่างดีทำให้ทำงานได้เหมาะสมและถูกต้องทันตามเวลา

6. การรู้จักชุมชน

การรู้จักชุมชน คือการรู้จักท้องถิ่นที่อยู่อาศัย รู้จักชุมชน (ปรัสนัญดา) มีความรู้ในชุมชนนั้นควรประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ควรใช้หลักการอะไรที่เหมาะสมในการเข้าไปหา ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ประยุกต์ใช้หลักการอะไรก็ตาม จำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในระเบียบกฎเกณฑ์หรือวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่ตนไปติดต่อ รวมทั้งมีความรู้ ความเข้าใจในความต้องการ หรือความประสงค์ของสมาชิกในชุมชน เพื่อจะได้ดำเนินการปฏิบัติตนได้ถูกต้อง

7. การรู้จักบุคคล

การรู้จักบุคคลคือความรู้และความเข้าใจ ความแตกต่างของบุคคล (บุคลลัญดา) เราจะต้องมีความเข้าใจว่า กล่าวโดยอุปนัยใจคอ ความสามารถและคุณธรรม บุคคลมีความแตกต่างกัน การเข้าใจบุคคลทำให้เราสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับบุคคลนั้น รวมทั้งการใช้คำพูดด้วย ข้อนี้หมายถึงการเข้าใจจิตวิทยาของบุคคลนั่นเอง

(อง. สัตตกะ 23/65/114)

หลักการหรือเทคนิคทั้ง 7 ประการนี้ถือว่าเป็นหลักการขั้นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตสำหรับบุคคลในสังคมทั่วไป ซึ่งถ้าใครก็ตามสามารถปฏิบัติตามหลักการทั้ง 7 ประการนี้ ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีเทคโนโลยีในจิตใจ จัดเป็นสมาชิกที่ดีมีประสิทธิภาพในสังคมและเป็นที่ปรารถนาของสังคมทั่วไป และหลักธรรมทั้ง 7 ประการนี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัปปริสธรรมคือธรรมสำหรับคนดี และอาจจะใช้เป็นหลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีได้ (วิรัช วิเชียรโชติ, 2526 หน้า 25)

ข. หลักการพัฒนาสมาชิกที่ดีในสังคม

เป็นที่ยอมรับกันว่าการพัฒนาประเทศชาติจะได้รับผลสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับบุคคลในชาติ ซึ่งจะต้องได้รับการพัฒนาขึ้นมาก่อน แม้เราจะมีเทคโนโลยีทางวัตถุที่ทันสมัย มีเครื่องมือจักรกลที่มีประสิทธิภาพสูงและสลับซับซ้อน แต่เครื่องมือและเทคโนโลยีทางวัตถุเหล่านี้จะไม่มีผลในทางตอบสนองความต้องการของส่วนรวมได้อย่างแท้จริงตราบใดที่มนุษย์ผู้ใช้อย่างล้าหลัง ไม่ได้รับการพัฒนาให้มีความรู้อย่างเท่าทัน (Jawaharlal Nehru, 1961, p. 46)

ตามหลักธรรมของพุทธศาสนา การพัฒนาคนจะต้องทำพร้อม ๆ กันใน 4 ด้าน เหมือนดังที่พระพุทธองค์แสดงไว้ในอนาคตสูตร (อง.ปจก.22/79/121) กล่าวคือ

1. พัฒนากาย (ภาวิตกาย)
2. พัฒนาการมีระเบียบวินัย (ภาวิตศีล)
3. พัฒนาด้านอารมณ์ (ภาวิตจิต)
4. พัฒนาทางปัญญา (ภาวิตปัญญา)

พัฒนากาย หมายถึงการพัฒนาร่างกายให้มีความเจริญ ข้อนี้มิได้หมายเอาเฉพาะการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง มีพละกำลังดี มีสุขภาพดี ดังเช่นที่ปรากฏในรูปพลศึกษาเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายที่ดี มีประโยชน์ให้คุณค่าแก่ชีวิตที่ถูกต้องด้วย

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีการพัฒนาดี ตามหลักของพุทธศาสนาจะต้องมีความรู้ความสามารถในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ดีควบคู่ไป ในขณะเดียวกันตัวเองก็เป็นสิ่งแวดล้อมที่ดี (กัลยาณมิตร) แก่คนอื่น ทำให้คนที่มา

สัมพันธ์ด้วยได้รับความเจริญตา เจริญใจ มีความสุข เมื่อได้ปฏิบัติสัมพันธ์ด้วย (เสวนา) และได้รับคุณค่าในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น

กล่าวโดยสรุปก็คือว่าผู้ที่มีการพัฒนาแล้ว นอกจากตัวเองจะรู้จักการรักษาร่างกายให้แข็งแรง มีพละมานัย มีความสะอาด รู้จักเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์แล้ว ยังต้องรู้จักพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มีความเจริญหู เจริญตา (ทัศนียะ) แก่ผู้พบเห็น และประการสุดท้ายยังรู้จักเลือกคบค้าสมาคมกับสิ่งแวดล้อมที่ดี (ปฏิรูปเทศ) และมิตรที่ดี (สัง.ม.19/5 - 129/2 - 36 ;อง.เอก.20/72 - 128/16 - 25; ขุ.อิติ.25/195/237) รวมทั้งละเว้นจากการสมาคมกับสิ่งแวดล้อมและมิตรที่ไม่ดีทั้งหมด

พัฒนาการมีระเบียบวินัย หมายถึงการพัฒนาพฤติกรรมทางสังคมหรือความเจริญงอกงามทางสังคมที่ดี โดยเป็นการปฏิบัติตามกฎระเบียบที่พึงงามในสังคม

การมีระเบียบวินัยที่ดี พุทธศาสนา เรียกว่า การมีศีลที่พัฒนาแล้ว

เพราะฉะนั้น คำว่า ศีล พุทธศาสนา หมายถึง ระเบียบวินัย ความประพฤติและความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น รวมทั้งความสุจริต ทางกาย วาจา และอาชีวะ

ศีล สามารถมองได้ใน 2 ประเด็น คือ

1. มองในประเด็นตนเอง
2. มองในประเด็นสังคม

(พระราชวรมนี 2526, หน้า 75)

มองในประเด็นตนเอง คือการฝึกอบรมตนให้มีความประพฤติที่ดี มีระเบียบวินัย มีความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งความสงบในทางจิตใจ ทำให้จิตใจมีสมาธิได้ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการฝึกจิตขั้นสูงยิ่งขึ้น

มองในประเด็นสังคม ในประเด็นสังคมนี้ ศีลมี 3 ระดับ คือ (1) ระดับลบ ได้แก่ การไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายร่างกายให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อน และมีความเจ็บปวด (2) ระดับบวก คือการช่วยเหลือรับใช้บริการประโยชน์ต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ตัวในระดับนี้ เน้นการเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์แก่สังคม (3) ระดับคุณภาพ คือการมีระเบียบวินัย การเคารพระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ หรือความประพฤติสุจริตทางกายและทางวาจา ซึ่งเป็นการช่วยให้มีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลอื่น อันเป็นการไม่เบียดเบียนกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและฝึกอบรมตนในสัมมาชีพ

พัฒนาทางด้านอารมณ์ ตามศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่าการพัฒนาจิตใจ กล่าวคือการพัฒนาจิตให้มีคุณภาพดี มีสมรรถภาพดี และมีสุขภาพดี

จิตที่มีคุณภาพดี คือจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา ขันติ และมีหิริโอตตปัสคือความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปหรือสิ่งที่ไม่ดี เป็นต้น

จิตที่มีสมรรถภาพดี คือจิตที่ฝึกอบรมมาจนภาษาแก่การใช้งาน คือใช้งานทางปัญญา (พระราชวรมนี 2527 หน้า 126) และเป็นจิตที่มีความเพียรพยายาม มีสติ มีสมาธิ มีความเข้มแข็ง มั่นคง คล่องแคล่ว สามารถใช้พิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

จิตที่มีสุขภาพดี คือจิตที่มีความสงบสุข มีความปลอดโปร่งเบิกบานแจ่มใสเป็นนิตย์

และจิตที่พัฒนาแล้วคือ เป็นจิตที่ได้รับการฝึกอบรมมาดี กล่าวคือเป็นจิตของบุคคลที่ได้ผ่านการมีศีลหรือระเบียบวินัยมาแล้ว ถ้าหากบุคคลมีจิตคือมีอารมณ์ที่พัฒนามาดีย่อมสามารถจะช่วยให้เกิดการพัฒนาสังคมที่ดีตามไปด้วย

พัฒนาทางปัญญา คือการฝึกอบรมให้เกิดปัญญา ให้มีความรู้ความเข้าใจมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง (ยถาภูตตามทัศนยะ) หรือตรงตามที่เป็น เป็น การมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงมีหลายขั้นตอน

ขั้นต้นก็คือการทำให้ขบวนการรับรู้ และความคิดบริสุทธิ์ตรงตามที่เป็นจริงไม่บิดเบือน ไม่ถูกกิเลส เช่น โลก โกรธ หลง เข้ามาครอบงำ แต่เป็นความคิดที่ปลอดโปร่ง คิดถูกต้องตามความเป็นจริง

พุทธศาสนาถือว่าการฝึกปัญญาต้องทำทั้งในแง่ที่ทำให้ขบวนการความคิดการรับรู้ไม่ถูกกิเลสเข้ามาครอบงำ ทำให้เป็นความคิดที่ไม่มีอคติ ด้วยการใช้โยพินโสมนสิการ และทั้งในแง่ทำให้เกิดปัญญาที่เป็นอิสระจากการถูกกิเลสครอบงำปัญญาในที่นี้ก็คือการไตร่ตรองวินิจฉัย กล่าวคือ รู้จักไตร่ตรองวินิจฉัยตรงตามเป็นจริงตามที่รู้ เป็นอิสระไม่เผลอไปตามกิเลส ไม่มีกิเลสเคลือบแฝง เมื่อมีปัญญาเข้าใจตามความเป็นจริงว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด ก็จะทำตามที่ปัญญายกซึ่งถือว่าเป็นปัญญาอิสระ

พุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการพัฒนาบุคคลให้มีปัญญาเป็นพิเศษ เพราะปัญญาเป็นตัวตัดสินชี้ขาดในการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือการหลุดพ้นจากความทุกข์และกิเลสตัณหาทั้งปวง

วิธีการที่จะพัฒนาปัญญามี 3 ประการ คือ

ขั้นที่หนึ่ง ได้แก่การทำให้กระบวนการรับรู้และความคิดเป็นอิสระ บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ปราศจากอคติ ไม่ถูกบิดเบือน ไม่เคลือบแฝงด้วยกิเลสต่าง ๆ เช่น โลก โกรธ หลง

ขั้นที่ 2 เป็นการใช้อนุญาอย่างเป็นอิสระ กล่าวคือ เมื่อปัญญารู้ความจริงถูกต้องดังมาเป็นอย่างไรแล้ว ก็สามารถทำหรือปฏิบัติได้ตรงตามเป็นจริง ความดังที่รู้ด้วยปัญญานั้นไม่ถูกกิเลสครอบงำทำให้เผลอเียงไปได้

ขั้นที่ 3 เป็นขั้นสูงสุด คือการมีปัญญาที่หลุดพ้นจากความหลงผิดต่อโลกและชีวิตหรือเป็นอิสระจากอวิชชาได้สิ้นเชิงปัญญาในขั้นนี้เป็นการรู้การเข้าใจ สังขารคือโลกและชีวิตตามสภาวะที่เป็นจริง ซึ่งไม่เที่ยง ไม่คงที่ ถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยต่าง ๆ ไม่เป็นตัวตนที่ใครจะยึดถือและครอบงำได้ ปัญญาดังกล่าวนี้นี้ คือความรู้ที่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อรู้ความเป็นจริงแล้วจิตใจก็เป็นอิสระ ไม่ยึดติด ถือมั่น ไม่เกิดมีกิเลส และความทุกข์ที่จะครอบงำจิตต่อไป

การที่บุคคลมีปัญญาที่ได้รับการปลดปล่อยหรือเป็นอิสระย่อมช่วยให้สังคมมีความเจริญงอกงามด้วยประโยชน์และความสุขได้ดีที่สุด และมีทางผิดพลาดได้น้อยที่สุด เมื่อมีปัญญาที่เป็นอิสระแล้ว กฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ของสังคมจะได้รับการกำหนดวางอย่างชอบธรรม บุคคลจะไม่รู้สึกว่าการกฎหมายหรือระเบียบเหล่านั้นเป็นเครื่องจำกัดและคัดรอนเสรีภาพของตนหรือเป็นเครื่องบีบคั้นบุคคล แต่จะรู้สึกว่าเป็นเพียงมาตรฐานที่กำหนดสำหรับความหมายร่วมกันในการดำรงชีวิตที่ดีร่วมกับบุคคลอื่นในสังคม และจะช่วยทำให้สังคมอำนวยประโยชน์สูงสุดแก่บุคคลทุกคน

วิธีการที่จะพัฒนาให้พ้นจากกิเลส จะต้องใช้พลังธรรมฉันทะ คือการปลุกเร้าให้บุคคลได้รู้จักคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ฉันทะเป็นพลังเร้าใจให้บุคคลมีความเพียรพยายามที่จะทำสิ่งที่ดี

การพัฒนาฉันทะจะต้องทำควบคู่กับการพัฒนาปัญญา กล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาปัญญาที่ถูกต้องจะต้องพัฒนาฉันทะไปด้วย เมื่อฉันทะพัฒนามากขึ้น ตัณหาจะถูกจำกัดให้อยู่ในเขตที่ไม่ทำให้เกิดความเสียหาย คือเป็นปัญญาที่เจือด้วยโลภะและโทสะ (พระราชวรานูณี, 2527 หน้า 129)

การพัฒนาปัญญาที่เป็นอิสระเป็นแรงส่งเสริมให้มีการพัฒนาฉันทะไปในทิศทางที่จะให้ผลมากยิ่งขึ้น ดังนั้นเมื่อจะพัฒนาคนให้มีปัญญาอย่างเป็นอิสระ จะต้องพัฒนาให้คนมีฉันทะ ซึ่งจัดเป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง และเป็นหลักการพัฒนาที่ถูกต้องในทัศนะของพุทธศาสนา

หลักการพัฒนากุศลของพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้จะต้องทำควบคู่พร้อม ๆ กัน จะเป็นเฉพาะข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้เพราะทุกข้อมีความเกี่ยวเนื่องถึงกันหมด แต่ในขั้นแรกจะต้องพัฒนาให้คนมีสัมมาทิฐิ ถัดจากนั้นจึงจะสามารถพัฒนาไปในทางอื่น ๆ ที่ต้องการได้ และเพื่อบุคคลมีการพัฒนาดีแล้ว ก็จะช่วยพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม กลายเป็นสังคมของอารยชนที่แท้จริงในที่สุด

ค. หลักการสอนบุคคลตามพฤติกรรม

พุทธศาสนาได้เสนอหลักการที่สำคัญประการหนึ่งคือ การสอนบุคคล การสอนบุคคลจะได้รับผลสำเร็จตามที่มุ่งหมาย ผู้สอนจำต้องมีความเข้าใจ พฤติกรรมของบุคคลอย่างชัดเจน เมื่อเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลดีแล้ว ก็สามารถนำหลักการที่เหมาะสมกับพฤติกรรมนั้น ๆ มาสอนให้เกิดประโยชน์ได้

พฤติกรรมของบุคคลตามทัศนะของพุทธศาสนา เรียกว่าจริต (วิสุทธิ 1/127) มี 6 ประการ คือ

1. รากจริต คือผู้ที่มีพฤติกรรมหนักไปในทางกำหนด มักจะประพฤตินักไปทางรักสวยงาม และมีการแสดงออกเป็นปกตินิสัยที่พอสังเกตได้หลายด้าน เช่น

- การเดิน ค่อยเดิน ไม่รีบร้อน ยก-ย่าง-เหยียบเท้าลงอย่างค่อย ๆ บรรจง
- การรับประทานอาหาร ชอบอาหารรสแปลก ๆ ต่าง ๆ รับประทานอาหารไม่รีบร้อน คำข้าวหรืออาหารที่ตกเข้าปากมักจะทำให้กลืนกล่อมหรือเรียบร้อย
- การแต่งกาย ชอบแต่งกายด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ตามสมัยนิยม และชอบการตกแต่งร่างกายให้สวยงามด้วยเครื่องประดับ
- ชอบการยกย่องอัมเขยเป็นพิเศษ

ในการสอนบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางกำหนดยินดี หรือรักสวยรักงามให้คลายพฤติกรรมลงบ้างนี้ จะต้องให้บุคคลประเภที่มีข้อถามได้ในสิ่งที่ปฏิบัติข้อยกเว้นอันนั้น กล่าวคือสิ่งที่ไม่สวยงาม (อสุกะ) สิ่งที่น่าเกลียด (ปฏิกูล) ทั้งนี้เพื่อให้ได้รู้ ได้เห็น หรือศึกษาสิ่งที่ไม่สวยงาม หรือสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ โดยหลักแห่งเหตุผล

2. โทสจริต คือพฤติกรรมที่หนักไปทางโทสะ ชอบโกรธง่าย มีการแสดงออกเป็นปกตินิสัยพอสังเกตได้หลายด้าน เช่น

- การเดิน มักจะเดินหยาบ ๆ สวาเท้าเร็ว
- การรับประทานอาหารชอบรสจัด ทำคำข้าวไม่ค่อยเรียบร้อย
- มีอารมณ์ฉุนเฉียวง่าย ชอบตามใจตัวเอง ไม่ชอบการขัดคอ
- เป็นคนมุทะลุ ดุดัน ชอบใช้กำลังในการแก้ปัญหาต่าง ๆ มากกว่าการใช้เหตุผล เป็นคนบ่มบ่ามทำอะไรไม่ค่อยเรียบร้อย

นอกจากนี้พฤติกรรมอื่น ๆ สังเกตได้จากการทำอะไรด้วยความรีบร้อน

สำหรับบุคคลที่มีโทสจริตหรือพฤติกรรมดังกล่าวข้างบนนี้ จำเป็นต้องให้การอบรมแนะนำ และพร่ำสอนให้มีความรัก ความยินดี (มูติตา) และความวางเฉย (อุเบกขา) ไม่ให้มีอารมณ์ร้อน เหมือนดั่งการใช้ น้ำเย็นดับไฟฉะนั้น

3. โมหจริต คือบุคคลที่มีพฤติกรรมหนักไปในทางหลง เหนงซึม ขาดความกระตือรือร้น และขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ปกตินิสัยที่แสดงออกโดยทั่วไป สังเกตเห็นได้เช่น

- การเดิน เดินเหมือนคนขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ยก-ย่าง-เหยียบเท้า ดูเหมือนสั่น
- การรับประทานอาหาร ไม่ค่อยพิถีพิถัน ขาดความระมัดระวัง มักทำเมล็ดข้าวตกกลั่นเรียกราดพฤติกรรมอื่น ๆ ที่พอสังเกตได้สามารถกำหนดได้จากอาการขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง

นอกจากนี้พฤติกรรมอย่างอื่นที่สังเกตได้ก็คือ การมีนิสัยชอบหลง ๆ ลืม ๆ

สำหรับบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางโมหจริตหรือความหลงเป็นปกติก็น่าได้รับการแนะนำสั่งสอนให้มีสติอันมั่นคง ให้ฝึกหัดการมีความรู้ตัว (สัมปชัญญะ) อยู่เสมอ พร้อมกับให้รู้เท่าทันในความเคลื่อนไหวของอิริยาบถตัวเอง เช่น ให้รู้จักกำหนดลมหายใจเข้าออกและให้มีสติรู้เท่าทันทุกความคิดของตนเอง

4. สัทธาจริต คือบุคคลที่มีพฤติกรรมหนักไปทางเลื่อมใส เป็นบุคคลที่มีความเชื่อง่าย และมีปกตินิสัยที่แสดงออกมากคล้ายคนรากจริตอยู่บ้าง

พฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ชัดของคนแบบนี้ก็คือ ใครชักจูงให้ทำอะไรก็จะเชื่อตามทุกอย่าง ไม่มีความสามารถในการแยกแยะสิ่งที่ควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อ

คนที่มีพฤติกรรมแสดงออกมาในทางความเชื่อเป็นปกติ ควรจะได้รับการแนะนำ และควรศึกษาเรียนรู้ในเรื่องหลักเกณฑ์ เหตุผล หรือทำความเข้าใจ สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์กับจิตใจของตนเองและจิตใจของบุคคลอื่น โดยอาศัยหลักการมีเหตุผล เช่น ศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้า หรือประวัติของคนดี เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตไปตามแบบอย่างที่ดี รวมทั้งศึกษาหลักการหรือหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความเข้าใจ ซึ่งมีลักษณะประกอบด้วยเหตุผล

5. วิตกจริต คือพฤติกรรมของบุคคลที่หนักไปทางนึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน คล้ายกับคนมีโมหจริต ปกตินิสัยที่แสดงออกมาของบุคคลที่มีวิตกจริตมักจะดูคล้ายกับเป็นคนเสแสร้งหรือเป็นมายา แต่ความจริงสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เขา เป็นไปโดยอัตโนมัติ หรือโดยสัญชาตญาณ

ลักษณะที่สังเกตเห็นได้ของคนที่มีพฤติกรรมแบบนี้ ก็คือ

- ชอบนั่งคนเดียว นึกคิด และหาว่าวิตกกังวลไปกับสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นและเมื่อสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ เกิดขึ้น ก็มีความกลัวไปว่าจะเป็นเรื่องใหญ่ คนที่มีพฤติกรรมแบบนี้จึงมีปกติ “ชอบตีตัวไปก่อนใช้”

การแก้ปัญหาให้แก่คนที่มีพฤติกรรมแบบนี้ให้หลักการเดียวกันกับการแก้ปัญหาของผู้มีพฤติกรรมแบบโมหจริต คือควรส่งเสริมให้มีสติ และสัมปชัญญะอยู่กับตัวเสมอ ไม่ควรปล่อยให้นั่งอยู่คนเดียว ควรคบกับยามมิตร ปฏิบัติสมาธิและอุคฆกรรม

6. พุทธิจริต คือบุคคลที่มีพฤติกรรมหนักไปในทางมีเหตุผลมากเกินไป มักจะใช้ความคิดพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ จนเกินความพอดี เช่น เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่ต้องใช้เหตุผลมากและสามารถดำเนินการจัดการได้อย่างรวดเร็ว กลับต้องใช้หลักการพิจารณาหาเหตุผลของสิ่งนั้นมากเกินไป จนทำให้รู้สึกเสียดายเวลา

ลักษณะของคนที่มีพฤติกรรมแบบนี้สามารถสังเกตเห็นได้ ก็คือ

- การเดิน มักจะเดินด้วยความระมัดระวังดูเชื่องช้า เดินด้วยความคิด
- เวลาพูด มักจะขมวดคิ้วพูดด้วยความคิดพิจารณา และพูดช้า
- บางครั้งมีพฤติกรรมเหมือนกับคนโทสจริต แต่การแสดงความรู้สึกโกรธหรือไม่พอใจ มักจะเกี่ยวเนื่องกับเหตุผลที่คิดออกมาแล้วว่าควรโกรธจึงโกรธ

ผู้ที่มีพุทธิจริต เป็นปกตินิสัย มักเป็นคนจริงจัง จนบางครั้งถึงกับเป็นอันตรายต่อตัวเอง เช่น เป็นโรคประสาท เป็นดัน และมีผลกระทบต่อคนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

การแก้ปัญหาผู้ที่มีพฤติกรรมแบบนี้ ก็คือ การเปิดโอกาสให้มีการศึกษาความจริงของสิ่งต่าง ๆ ไม่ให้เกิดการยึดมั่นถือมั่น (อนุपाทาน) มากเกินไป และให้ศึกษาอุดมการณ์ของชีวิตในลักษณะที่เป็นเหตุผล ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมการแสดงออกซึ่งความรู้้นั้นให้เป็นประโยชน์กับตัวเองและกับผู้อื่นให้มากยิ่งขึ้น

พฤติกรรมหรือจริตทั้ง 6 อย่างดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่ควรศึกษาอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลโดยทั่วไป รวมทั้งช่วยในการแนะนำสั่งสอนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ดังนั้นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนากำลังคนจำเป็นต้องเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลทุกประเภท เมื่อมีความเข้าใจดีแล้ว ก็สามารถแนะนำสั่งสอนหรือพัฒนามนุษย์ได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพอย่างเต็มที่

ผลกระทบของการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีต่อพุทธศาสนา

การพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมในยุคปัจจุบันได้ส่งผลกระทบไปทั่วทุกสถาบันในสังคมจนก่อให้เกิดผลส่วนรวมคือการเปลี่ยนแปลงสังคมในรูปต่าง ๆ

พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันสังคมสถาบันหนึ่งก็ได้รับผลกระทบกระเทือนด้วยเช่นกันจากการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่

ผลกระทบที่การพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่มีต่อพุทธศาสนานั้นสามารถกล่าวได้ใน 4 ลักษณะ ซึ่งรวมกันเป็นโครงสร้างของพุทธศาสนา กล่าวคือ

1. ด้านศาสนธรรม
2. ด้านศาสนบุคคล
3. ด้านศาสนวัตถุ
4. ด้านศาสนพิธี

ด้านศาสนธรรม

ศาสนธรรม คือคำสั่งสอนของศาสนา พุทธศาสนามีหลักคำสอนรวมกันอยู่ในเรื่องการทำความคิด การงดเว้นจากความชั่วและการชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์

การทำความคิด พุทธศาสนาเรียกว่า กุศลกรรม มีอยู่ 10 ประการ (ที.ปา 11/360 ; 471/337) กล่าวคือ

1. เว้นจากการทำลายชีวิตสัตว์
2. เว้นจากการถือเอาของที่บุคคลอื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย
3. เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม
4. เว้นจากการพูดเท็จ
5. เว้นจากการพูดส่อเสียด
6. เว้นจากการพูดคำหยาบ
7. เว้นจากการพูดคำเพื่อเจ้า เหลวไหล ไร้สาระ
8. เว้นจากความโลภอยากได้ของคนอื่น
9. เว้นจากการไม่คิดร้ายพยาบาทต่อคนอื่น
10. มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

การไม่ทำความชั่ว คือการงดเว้นจากการทำอกุศลกรรม และอกุศลกรรมนี้มี 10 ประการ (ที.ปา.11/359/284 ; 470/337 ; 0ง.ทศก.24/165/275) กล่าวคือ

1. การทำลายชีวิตสัตว์
2. การลักขโมย
3. การประพฤติดิฉินในกาม
4. การพูดเท็จ
5. การพูดส่อเสียด
6. การพูดวาจาหยาบ
7. การพูดคำเพื่อเจ้า
8. การเพ่งเล็งโลภอยากได้ของคนอื่น
9. การคิดร้ายพยาบาทต่อผู้อื่น
10. ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

การทำให้จิตใจบริสุทธิ์ คือการชำระจิตใจให้สะอาดและบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันได้แก่ โภคะ โภช หลง ตัณหาและอุปาทาน (ความยึดมั่น)

หลักธรรมที่ช่วยชำระจิตใจให้บริสุทธิ์พุทธศาสนาเรียกว่า วิสุทธิมี 7 ประการ คือ

1. ความบริสุทธิ์แห่งศีล คือการรักษาศีลตามขั้นภูมิของตนให้บริสุทธิ์ เพื่อเป็นพื้นฐานแห่งสมาธิ

2. ความบริสุทธิ์แห่งอารมณ์และจิตใจ คือการฝึกอบรมจิตจนบังเกิดเป็นสมาธิ เพื่อให้เป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนา

3 ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น คือความรู้ความเข้าใจและการมองเห็นรูปธรรมนามธรรมตามสภาวะที่เป็นจริง ซึ่งเป็นพื้นฐานให้ข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นตัวของเราหรือเป็นของ ๆ เรา ทำให้ดำรงตนอยู่ในภูมิแห่งความไม่หลงผิดและจัดเป็นขั้นกำหนดความจริงคือความทุกขในชีวิตรได้

4 ความบริสุทธิ์อันเกิดจากการหมดความสงสัย เป็นเหตุให้เกิดความรู้หรือญาณ ซึ่งช่วยในการกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป และเป็นเหตุให้ไม่มีความสงสัยในอดีต ปัจจุบันและอนาคตแห่งชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดรู้สาเหตุของความทุกขในชีวิตร

5 ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัศนะหรือความรู้ความเข้าใจว่าอะไรคือหนทางที่ถูกต้องอะไรคือหนทางที่ผิด แล้วดำเนินการปฏิบัติไปตามหนทางที่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า อริยมรรค มีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิเป็นต้น แล้วดำเนินการปฏิบัติวิปัสสนา จนมองเห็นการเกิดขึ้นและความเสื่อมลงแห่งสังขารทั้งหลาย ในขั้นนี้จิตเริ่มกำหนดรู้ถึงวิถีที่ถูกต้องเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับขั้นวิปัสสนาญาณ คือการรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งหลายและขั้นนี้จัดเป็นขั้นกำหนดความจริงคือหนทางอันประเสริฐ

6. ความบริสุทธิ์แห่งญาณอันรู้แจ้งหนทางที่เป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ทั้งปวง คือเป็นการรู้แจ้งในวิธีการประกอบความเพียรพยายามในการปฏิบัติวิปัสสนา อันเป็นหนทางหรือวิธีการที่ไม่เจือด้วย กิเลส จนถึงมรรควิธีที่นำไปสู่ความเป็นอริยบุคคล

ความบริสุทธิ์ข้อนี้เป็นข้อสำคัญ ซึ่งเริ่มต้นนำไปสู่หนทางการชำระกิเลสได้ทั้งหมด

7. ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัศนะ คือความรู้ในอริยมรรค 4 หรือมรรคญาณ ซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญวิปัสสนาขั้นสูง เมื่ออริยมรรคเกิดขึ้นแล้ว ความเป็นอริยบุคคลก็เริ่มเกิดขึ้น ซึ่งจัดเป็นเป้าหมายอันสูงสุดในการปฏิบัติธรรมเพื่อชำระกิเลส

(ม.บ.12/298/295)

วิสุทธิ หรือความบริสุทธิ์หมดจดทั้ง 7 ประการนี้ ช่วยส่งต่อไปบรรลู่ถึงพระนิพพานในที่สุด

หลักธรรมของพุทธศาสนาทั้ง 3 อย่าง ดังกล่าวมานี้ปัจจุบันกำลังได้รับการท้าทายและตีความหมายผิดไปจากเดิม อันเนื่องมาจาก “ค่านิยม” แบบใหม่ ซึ่งเป็นอิทธิพลของการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น เรื่องความดี ความชั่ว มีคนจำนวนไม่น้อยที่ตีค่าความดี ความชั่วไปตามกระแสของวัตถุที่กำลังไหลท่วมทันจิตใจของคนปัจจุบัน กล่าวคือ มีการตีความหมายว่าผลของกรรมคืออยู่ที่วัตถุ เงินทอง อำนาจและชื่อเสียง ดังนั้นเมื่อทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปก็มักจะหวังผลให้ความดีตอบแทนในรูปของวัตถุ ทรัพย์สินสมบัติ อำนาจ ชื่อเสียง และยศฐาบรรดาศักดิ์ เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านี้ก็เลยตีโพยตีพายว่า ทำดีแล้วไม่เห็นได้ดี ผู้คนที่ทำชั่วไม่ได้ เช่นคนทุจริต นอราชกรูบังหลวง กลับได้ดี มียศฐาบรรดาศักดิ์สูงขึ้น เหล่านี้เป็นต้น และในที่สุดก็เลยกลับความเชื่อและค่านิยมใหม่คือไม่เชื่อเรื่องความดี ความชั่ว ซึ่งเป็นหลักคำสอนพื้นฐานของศาสนา

สังคมปัจจุบันกำลังเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ อย่างมากมาย ก็เพราะสมาชิกส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่เชื่อหลักคำสอนของศาสนาเป็นผู้ก่อขึ้นมาและก็เป็นเหตุสำคัญทำให้เกิดความเดือดร้อนไปทั่ว

และปัญหาเศรษฐกิจที่มีผลกระทบกระเทือนไปทั่วประเทศขณะนี้ก็เป็นปัญหาหนึ่ง อันเกิดจากการที่คนตีความหมายค่านิยมจากค่านิยมแบบศาสนาไปสู่ค่านิยม แบบโลก ซึ่งเป็นคุณค่าของวัตถุมากกว่าค่านิยมทางจิตใจ

ตามความเป็นจริงแล้ว ความดีหรือความชั่วมีค่าอยู่ที่ตัวของมันเอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุสิ่งของหรืออำนาจชื่อเสียง

การวัดคุณค่าของความดีหรือผลร้ายของความชั่วอยู่ที่จิตใจและความรู้สึกของผู้ทำไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัววัตถุที่เป็นวัตถุสิ่งของ

แต่สังคมปัจจุบันมักจะเน้นตัววัดหรือดัชนีในแง่รูปธรรมมากกว่านามธรรม กล่าวคือการทำอะไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษาหรือวิจัย โดยเฉพาะการวิจัยทางสังคมศาสตร์ หรือทางวิทยาศาสตร์สังคม หากผู้วิจัยเสนอเรื่องที่ไม่สามารถจะวัดได้ ไม่ว่าจะเป็นตัวแปรตาม หรือตัวแปรอิสระก็ตาม การวิจัยเรื่องนั้นมักจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และถือว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และในที่สุดก็จะไม่ได้รับการยอมรับในทางวิชาการ

ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นว่าทางวิชาการก็ถูกครอบงำโดยการพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะมีผลให้ผู้ศึกษาวิจัย รวมทั้งนักวิชาการที่ไม่ใช่คำสอนทางศาสนาจำกัดการศึกษาตัวเองเฉพาะในแง่แคบ ๆ ทางวัตถุนอกตัวเองเท่านั้น และในที่สุดก็ตีความหมายคุณค่าทางศาสนาในแง่ลบ กลายเป็นปฏิเสธหลักคำสอนเรื่องความดี ความชั่ว เพราะทั้งสองอย่างนี้มีลักษณะเป็นนามธรรม บางครั้งก็ยากต่อการหาตัววัดมาชี้ให้เห็นชัดเจน โดยทางสถิติว่านี่คือ ความดี และนี่คือความชั่ว นอกจากบางครั้งที่สามารถจะอธิบายได้ด้วยตัวอย่างที่เห็นในปัจจุบันทันด่วนเท่านั้น

ตามความเป็นจริงแล้ว คุณค่าทางศาสนาอยู่ที่การปฏิบัติตามด้วยตัวของผู้นับถือเองและสามารถจะวัดได้ด้วยจิตใจหรือความรู้สึกของบุคคลผู้ปฏิบัติไม่ได้อยู่ที่การวัดด้วยสิ่งของภายนอกตัวบุคคล เพราะฉะนั้นการเป็นผู้มีพฤติกรรมแบบ “พุทธจริต” มากเกินไปก็เป็นปัญหาต่อสังคมและตัวของบุคคลเองได้เช่นกัน

ด้านศาสนบุคคล

การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในสังคมปัจจุบันมีผลกระทบกระเทือนต่อศาสนบุคคลไม่น้อย ศาสนบุคคลในพุทธศาสนาประกอบด้วยสาวกพุทธบริษัททั้ง 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

บ่อที่เดียวเราพบว่า พุทธบริษัททั้ง 4 มีการขัดแย้งกันทางความคิดและทางการตีความหมายคำสอนของพระพุทธเจ้า ผลก็คือมีการตั้งสำนักใหญ่ ๆ บางสำนักเป็นคำสอนหลักบางอย่างว่าเป็นหัวใจของพระศาสนา เช่น สำนักของท่านพุทธทาสแห่งสวนโมกข์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี เป็นคำสอนเรื่องสุญญตา หรือความว่างเปล่า และสำนักสันติอโศกของท่านโพธิรักษ์เป็นเรื่องขันติธรรมและมังสวิรัต และสำนักวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานครเป็นเรื่องนฤธรรมกายว่าเป็นแก่นแท้ของนตศาสนาเป็นต้น

อย่างไรก็ดีการแตกต่างทางความคิดเป็นปกติวิสัยของมนุษยชาติและการแข่งขันกันในทางสร้างสรรค์เพื่อผลดีแก่พระศาสนาเป็นสิ่งที่น่ายกย่องและชมเชย การเน้นหลายแง่มุมของพระศาสนาก็เป็นสิ่งที่ดีอย่างหนึ่งเพราะเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความชอบความสนใจต่างกันไปศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติตามความสนใจและความชอบของตน ซึ่งถือว่าเป็นการสนองตอบตามความต้องการของบุคคลที่ถูกต้อง

และประการที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งซึ่งเป็นผลกระทบของเทคโนโลยีที่มีต่อศาสนบุคคล ก็คือการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของศาสนบุคคลที่ใกล้ชิดต่อพระศาสนามากที่สุด อันได้แก่พระสงฆ์หรือภิกษุตามพระธรรมวินัยพระสงฆ์มีหน้าที่แนะนำสั่งสอนพระธรรมคำสอนแก่ฆราวาส และมีหน้าที่รักษาพระธรรมวินัยให้คงอยู่ตลอดไปด้วยการปฏิบัติดีปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธองค์

แต่เพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงพระสงฆ์จึงมีบทบาทเพิ่มขึ้นคือเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ไปสู่การพัฒนาในท้องถิ่น (ปิวย อึ้งภากรณ์, 2527, หน้า 54) หรือบางทีก็เรียกว่าเป็นผู้นำความทันสมัยไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ควบคู่ไปพร้อมกับหน้าที่การสอนธรรม นำประชาชนปฏิบัติธรรม และเป็นที่ปรึกษากิจกรรมต่าง ๆ ของประชาชน (แสง จันทรงาม, 2522 หน้า 167)

นอกจากนี้ศาสนบุคคลในปัจจุบันได้ใช้ประโยชน์จากความเจริญของเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสื่อในการแสดงธรรมหรือการเผยแพร่ธรรมะเช่นในรูปของสื่อมวลชนแบบต่าง ๆ ทำให้ประชาชนได้มีความสนใจธรรมะเพิ่มมากขึ้น และพร้อมกันนี้ก็ได้มีการดัดแปลงแก้ไขวิธีการสั่งสอนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยและวัยของผู้ฟัง

ด้านศาสนวัตถุ

ศาสนวัตถุคือ สิ่งก่อสร้างในพระศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร วัด เจดีย์ พระพุทธรูป และสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างอื่น

ศาสนวัตถุเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนาอย่างหนึ่ง แต่เป็นเครื่องชี้ทางรูปธรรม การก่อสร้างศาสนวัตถุทั้งหลายได้พัฒนาไปตามยุคตามสมัยของการเปลี่ยนแปลงสังคม เทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใช้ในสังคมก็ได้ถูกนำมาใช้ในกิจการการก่อสร้างศาสนวัตถุด้วย

แนวโน้มในการก่อสร้างศาสนวัตถุในอนาคตดูจะเป็นไปได้ว่าศาสนวัตถุแบบใหญ่โต เป็นที่ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากจะถูกจำกัดให้มีขนาดเล็กลง และความวิจิตรพิสดารในการก่อสร้างก็ดูจะถูกลดลงไปสู่การก่อสร้างแบบง่าย ๆ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามยุคสมัยที่ต้องการความประหยัดและความเรียบง่าย

ด้านศาสนพิธี

ศาสนพิธีคือ พิธีกรรมที่แสดงสัญลักษณ์ของพระศาสนาอย่างหนึ่ง พิธีกรรมถือว่าเป็นงานที่จัดขึ้นตามลัทธิ หรือตามความเชื่อเพื่อความขลัง หรือความศักดิ์สิทธิ์ (จันงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์, 2528 หน้า 6) พิธีกรรมเป็นแบบอย่างที่ยิ่งประเพณีปฏิบัติ ซึ่งช่วยให้เกิดประโยชน์หลายอย่างแก่สังคม เช่น ช่วยให้เกิดความสามัคคี, ช่วยในการระลึกถึงอุปการคุณและช่วยให้เกิดความเป็นสิริมงคล เป็นต้น

พิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญมีหลายอย่าง เช่น การสวดมนต์ไหว้พระและการทำบุญเนื่องในวันสำคัญทางพระศาสนา เป็นต้น

สังคมไทยปัจจุบันกำลังประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง การเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นจากการพัฒนาเทคโนโลยี และการแพร่หลายทางวัฒนธรรมจากตะวันตก คนไทยโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในเมืองได้ยอมรับเอาแบบอย่างทางวัฒนธรรมจากต่างประเทศหลายอย่าง และดำเนินชีวิตไปตามแบบอย่างวัฒนธรรมเหล่านั้น

เนื่องจากศาสนพิธี เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของวัฒนธรรม เมื่อวัฒนธรรมด้านอื่นได้รับผลกระทบกระเทือน พิธีกรรมทางศาสนาก็ได้รับผลกระทบกระเทือนไปด้วย สิ่งปรากฏออกมาก็คือ ในตัวเมืองใหญ่ ๆ ชีวิตของผู้คนมักจะห่างเหินจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาจจะเป็นเพราะว่า นุคคลมองไม่เห็นประโยชน์จากการประกอบศาสนพิธีก็ได้ และได้ถูกครอบงำโดยกิจกรรมอย่างอื่นที่ไม่เป็นศาสนา

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่ยอมรับกันว่า พิธีกรรมทางศาสนา เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างหนึ่ง คือในแง่ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของสังคม ซึ่งเป็นมรดกที่ถ่ายทอดมาตั้งแต่อดีต ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมให้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มต้นตั้งแต่ระดับผู้นำลงมา

สรุป

พุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีหลักคำสอนอันทรงคุณค่าและมีความทันสมัยอยู่เสมอ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตของบุคคลในสังคมได้ทุกระดับ และมีความเหมาะสมในทุกกาล (อภาลิโก) ในการพัฒนาสังคมที่ดี การพัฒนาบุคคลอันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งของชาติก็ดี พุทธศาสนาได้เสนอหลักการที่สามารถถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัย ยิ่งความเจริญของเทคโนโลยีทางวัตถุมีมากเท่าไร ก็ยิ่งจำเป็นจะต้องประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทางนามธรรมซึ่งมีปรากฏอยู่ในคำสอนของศาสนามากขึ้นเท่านั้น

สังคมปัจจุบันกำลังพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุให้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วมาก จนก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมหลายประการ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับค่านิยมที่ขัดแย้งกัน และปัญหามลพิษหรือมลภาวะ อันเนื่องมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น ปัญหาทางสังคมดังกล่าวสามารถควบคุมได้ ถ้ามีการพัฒนาเทคโนโลยีทางนามธรรมให้เจริญขึ้นพร้อม ๆ กันในตัวบุคคล

สิ่งที่เห็นประจักษ์ในสังคมปัจจุบันก็คือว่า การพัฒนาเทคโนโลยีใด ๆ ก็ตาม จะไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษยชาติได้อย่างแท้จริง ยิ่งเทคโนโลยีทางวัตถุมีความสลับซับซ้อนวิจิตรพิศดารมากเท่าไร ปัญหาสังคมก็ยิ่งสลับซับซ้อนตามมามากเท่านั้น ดังนั้นในอนาคตเป็นไปได้ว่าแนวโน้มการพัฒนาเทคโนโลยีอาจจะเน้นในเรื่องความเรียบง่ายของเทคโนโลยีทางวัตถุ และในกรณีนี้ก็จะสอดคล้องกับคำสอนของพุทธศาสนาที่สอนให้บุคคลดำรงชีวิตด้วยความเรียบง่าย เพราะจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักของพุทธศาสนา ไม่ได้จบลงอยู่ที่การบริโภควัตถุต่าง ๆ ในชาตินี้หรือในโลกนี้ แต่อยู่ที่การพัฒนาคุณธรรมให้จิตใจมีความแข็งแกร่งสามารถต้านทานและเสียสละวัตถุต่าง ๆ ในโลกทั้งหมด จนถึงขั้นไม่ยึดมั่นติดมั่นอยู่กับอะไรทั้งสิ้น ดังนั้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายหรือแบบประหยัด ซึ่งเน้นอนรรวมทั้งการใช้เทคโนโลยีทางวัตถุที่เรียบง่ายพอเหมาะแก่การดำรงชีวิตและการบำเพ็ญคุณธรรม จึงถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตตามเทคโนโลยีของพุทธศาสนา พุทธศาสนาส่งเสริมให้บุคคลมีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติมากที่สุด รวมทั้งให้มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติให้มากที่สุด เพราะธรรมชาติทำให้จิตใจสะอาด บริสุทธิ์ ง่ายต่อการพัฒนาคุณธรรมขั้นสูง และทำให้บุคคลรู้จักตัวเองมากยิ่งขึ้น แต่การพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุจะมีผลออกมาเป็นการทำลายคุณค่าของธรรมชาติให้หมดไป และสร้างปัญหาทางนิเวศวิทยาเพิ่มขึ้นทุกขณะ รวมทั้งทำให้บุคคลห่างเหินจากธรรมชาติและมีจิตใจกระด้างขึ้น

ดังนั้นสิ่งที่นักวิชาการทั้งหลายควรพิจารณากันในตอนนี้ก็คือ

- (1) การพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุให้ประโยชน์สูงสุดแก่ชีวิตมากน้อยเพียงใด และเทคโนโลยีทางวัตถุเป็นจุดมุ่งหมายแก่ชีวิตที่แท้จริงหรือไม่
- (2) เท่าที่ผ่านมามีเทคโนโลยีทางวัตถุมีการพัฒนาและนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมได้อย่างแท้จริงหรือไม่
- (3) เป็นการเพียงพอแล้วหรือยังที่จะชะลอการพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุให้ช้าลงก่อน หรือหยุดการพัฒนาเทคโนโลยีทางวัตถุไว้ก่อน แล้วหันมาพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้สูงขึ้น โดยใช้เทคโนโลยีทางนามธรรมให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ ในการพัฒนาชีวิตของบุคคล
- (4) ควรมีการศึกษาค้นคว้าเทคโนโลยีทางนามธรรมที่ปรากฏออกมาในคำสอนของพุทธศาสนา (และศาสนาอื่น ๆ) อย่างจริงจัง และนักวิชาการทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม ควรจะพบกันครั้งทางและพิจารณาหาทางร่วมมือกัน เพื่อพัฒนาเทคโนโลยีให้เจริญก้าวหน้าพร้อม ๆ กันทั้งสองด้าน ซึ่งจะเป็นการช่วยประโยชน์แก่มนุษยชาติได้อย่างทั่วถึงและถาวรมากกว่าการพัฒนาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งเป็นการพิเศษ

เอกสารอ้างอิง

- จํานงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2528 *ประเพณี พิธีกรรม ประจำชาติ* กรุงเทพฯ : เอกสารโรเนียว, ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ป๊วย อึ้งภากรณ์, 2527 *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาชาติ* ตีพิมพ์ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในยุคใหม่” ณ ดิกร สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร, กรุงเทพฯ.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2528 *มองอเมริกาผ่านปัญหาไทย* : กรุงเทพฯ : สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 2
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) 2527, *พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิตบุคคล* ตีพิมพ์ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในยุคใหม่” ณ ดิกร สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2523 *พุทธจริยธรรม* กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

วีรยุทธ วิเชียรโชติ, 2526 การสร้างมนุษยสัมพันธ์ในกระบวนการแนะแนวและให้คำปรึกษาตามแนวพุทธศาสตร์
ในศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาค 7, ภาค 8 และ ภาค 9 กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ

ราชบัณฑิตยสถาน 2524 พจนานุกรม ศัพท์ สังคมวิทยา อังกฤษ ไทย, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

แสง จันทร์งาม 2522 พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน กรุงเทพฯ : อนุสรณ์ พอ. มมร. ฉบับแจกประกาศนียบัตร
รุ่นที่ 17/2522

พระไตรปิฎก บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ

สยามรัฐปริทัศน์ 45 เล่ม, 2498, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 2

คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค วิสุทธิมคคัสสะ นามะ ปะกะระณะวิเสสัสสะ ตะติโย ภาคี 2507 พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย

Fairchild, Henry Pratt (ed) 1977 *Dictionary of Sociology* New Jersey : Littlefield, Adams & Co.

Nehru, Jawaharlal, 1961 *Strategy of the Third Plan : A critical Miscellancy* Ministry of Information and
Broadcasting, Government of India.